

KUDY V BEZNADĚJI KE SVOBODĚ

O románu Spiklenci a jeho autorovi Friedrichu Bruegelovi

V dubnu vyšel poprvé v češtině román *Spiklenci* Friedricha Bruegela (1897–1955), zachycující Československo rok po nástupu komunistické diktatury. Kniha je jedinečná nejen v přesnosti, s níž odhaluje amorální, zločineckou podstatu komunistického režimu, a to navíc teprve rok po únorovém převratu. Román, který se odehrává v dubnových dnech před sedmadesátými lety, o Velikonocích 1949, začal autor psát jen o chvíli později – po svém květnovém útěku z postu šéfa československé vojenské mise v Berlíně na Západ (román vyšel 1951 německy v Curychu a 1952 v anglickém překladu v Londýně). *Spiklenci* jsou jak plodem totální deziluze tváří v tvář stalinovským praktikám ztroceného satelitního státu v sovětském bloku, tak i výrazem neochvějného úsilí o vzdorování zlu a znovunabytí svobody.

EXILA DOMOV PRAHA A LONDÝN

Německy píšící novinář, spisovatel a po druhé světové válce československý diplomat Friedrich Bruegel (vl. jménem Fritz Brügel) pocházel z české židovské rodiny. Narodil se ve Velkém Meziříčí, odkud pocházel jeho otec Ludwig Brügel, novinář a historik rakouského dělnického hnutí, který zahynul v roce 1942 v Terezíně, i jeho dědeček Seligman. Z téhož města pocházela rovněž rodina Friedrichovy matky Susanny Hönigsfeldové.

Po studiích historie a germanistiky ve Vídni působil Friedrich Bruegel od roku 1922 jako vedoucí knihovník vídeňské Dělnické komory, pořádal jakožto aktivní člen rakouské sociální demokracie osvětové přednášky, publikoval pravidelně v *Arbeiterzeitung* a teoretickém sociálnědemokratickém měsíčníku *Der Kampf*. Je autorem proletářské, pacifistické a protifašistické lyriky (včetně téměř zlidovělé proletářské písně *Videňští dělníci*). Během austrofašistické vlády byl Bruegel po únorových bojích v roce 1934 z Rakouska vyhnán a následně zbaven občanství – nový domov našel v Praze.

Po celý život se hlásil ke své příslušnosti k dělnickému hnutí, nikdy však nevstoupil do komunistické strany. Nejbliže ke komunismu měl patrně koncem druhé světové války, kterou strávil v londýnském exilu, kde spolupracoval s čes-

koslovenskou exilovou vládou. Současně byl všal zapřisáhlým odpůrcem diktatur. V československých diplomatických službách, do nichž vstoupil v létě 1945, setrval už jen rok po převzetí moci komunisty a smrti Jana Masaryka: na jaře 1949 uprchl na Západ a do Československa se už nikdy nevrátil. Svůj odchod v rezignační dopise zdůvodnil mimo jiné tím, že země „nesměruje k socialismu, ale zkorumpované policejní diktatuře“.

PROTI VÝZBOJI NACISTICKÝCH BARBARŮ

Bruegel se od mládí vztahoval k socialistickým ideálům. Od židovské náboženské tradice se odpoutal formálně už v roce 1922, kdy vystoupil z vídeňské židovské obce. Byl členem rakouské Ligy lidských práv a zednářských lóží Sokrates a Freiheit. Humanistická a prodemokratická orientace stojí v základech Bruegelových ostrých, nicméně historicky pramálo účinných protestů proti dobovému nacionalismu a antisemitismu. Jedním z nich je detailní analýza *Nacistická ideologie*, publikovaná v březnu 1931 v měsíčníku *Der Kampf*, již reagoval na enormní nárůst voličů NSDAP v říšských volbách v Německu v roce 1930. Bruegel odvozuje volební úspěch nacistů prozíravě mimo jiné od vstřícnosti programu a dalších „výtvarů *hakenkrajclerů* [...] vůči náladám a hnutím *„německé duše“*“. Jako zásadní pojítko nacistické ideologie, agitace a propagandy označuje židovskou otázku: uvalení viny za válečnou porážku, mírové smlouvy i hospodářskou krizi na Židy využili nacisté se zřejmým cílem posílení své podpory a zajištění vzestupu. „*Nacisté se ve své argumentaci neobracují pouze proti údajné hospodářské nadvládě Židů, ale především proti zamoření židovsko-materialistickým duchem. Je však třeba sebrat odvahu a k této agitaci říct, že jestliže 99 procent Němců není schopno soustředit tolik ducha, aby zdolalo židovsko-materialistický duch jednoho procenta, pak není židovská otázka otázkou židovskou, ale otázkou německou.*“ Bruegelovy výzvy k probuzení rozumu a odmítnutí nacistické ideologie jako „výzbroje barbarů“ zůstaly bohužel, jak známo, oslyšeny.

Nepomohl ani ojedinělý čin z podzimu 1931, kdy Friedrich Bruegel na protest proti zřetelně antidemokratickým a anti-

semitským projevům Vídeňské univerzity roztrhal svůj doktorský diplom a zaslal jej rektorovi. V průvodním dopisu konstatoval, že „*na vývěškách, bez jakéhokoli zásahu rektorátu, bují smýšlení neslučitelné jak se zákony rakouské republiky, tak i s doktorským slibem*“, vyzývajícím k hledání pravdy a podpoře humanity. Bruegel se k tomuto kroku odhodlal nejspíše v souvislosti s novým studentským řádem z roku 1930, který posluchače dělil podle národnostní příslušnosti a původu a upíral židovským studentům volební právo i nárok na zastoupení.

NĚMECKY PSANÝ ČESKÝ ROMÁN: SPIKLENCI

Pražská léta, během nichž se seznámil se svou budoucí družkou Věrou Dubskou, učinila z prvního Bruegelova exilu postupně nový domov. Ten však musel znovu opustit s blížící se nacistickou okupací Československa po mnichovské dohodě. „*Když se jeho azylová země ocitla zevnitř i zvenčí v ohrožení nacismem, ztotožňoval se s ní,*“ napsal o něm ve vzpomínkách Alfred Kantorowicz. U pražských literátů, kteří stejně jako on psali německy, zdůrazňoval Bruegel jejich příslušnost k českému kulturnímu prostředí, odmítal je (a sebe) vymezovat národnostně na základě jazyka (on sám mluvil velmi dobře také česky). Přestože jeho literárním jazykem byla a zůstala němčina, svým pražským románem *Spiklenci* se jednoznačně zařadil do souvislosti české literární historie.

Román samotný, vystavěný kolem atentátu na šéfa tajné policie, je historickým svědectvím o stavu konkrétní země v konkrétním čase a literární výpovědí o principech nedemokratických, totalitárních režimů. Nadto poukazuje na význam aktivního úsilí jednotlivce, které přetrvává navzdory beznadějně situaci. I utrpení může mít smysl, není-li zapomenuto. Možná právě proto zasazuje autor děj románu do období Velikonoc a Pesachu – čtvrtek 21. dubna, kdy se román uzavírá, byl v roce 1949 zároveň posledním dnem tohoto svátku připomínajícího vyjití židovského národa z egyptského otroctví.

EVA JELÍNKOVÁ

*Friedrich Bruegel: Spiklenci. Z německého originálu *Verschwörer* (Zürich, Europa Verlag 1951) přeložil Jiří Stromšík. Praha, Sterne 2026, 360 s. (doporučená cena 330 Kč, v nakladatelství Sterne 264 Kč). Vyšlo též jako e-kniha (260, resp. 208 Kč).*

PODRUHÉ V ILEGALITĚ

Ukázka z románu Spiklenci Friedricha Bruegela

V tramvaji, která jela kolem ministerstva vnitra na Strossmayerovo náměstí, seděl mladý muž ve žlutém pršiplášti a tmavomodrém baretu. Jmenoval se Jan Horák. Bylo mu zima. Nezahřála ho ani cesta k tramvaji. Po celou cestu ho ovládala pouze myšlenka, že musí dávat pozor, aby nezrychlil krok, neohlédl se a neudělal sebemenší gesto, jež by prozradilo jeho nervozitu.

Nyní, když seděl v tramvaji, se zmrzlýma rukama v kapsách, nuceně se usmíval, zápolil s dvojím nutkáním. Cítil hrozné nutkání k pláči, protože pomáhal zabít člověka, a současně měl nutkání rozesmát se právě proto, že se ten čin zdárl a on se na něm podílel. Stejně zřetelně, jako vnímal obojí nutkání, také věděl, že nesmí plakat ani se smát, že musí sedět zcela klidně, aby nevzbudil ničí pozornost.

Aby potlačil pláč i smích a odvedl myšlenky i od toho, co se událo ani ne před hodinou, začal si Jan prohlížet tváře spolucestujících. Muž v tamtom koutě měl zavřené oči a klímal, možná jen zavřel oči z netrpělivosti, aby vnímal méně zřetelně, jak pomalu se ta mizerná tramvaj kodrcá vpřed. Jeho soused byl tak pohroužen do četby nějaké knížky, že nezvedal oči ani na zastávkách. Mladá dívka se nudila a těkala pohledem z jednoho spolucestujícího na druhého, a když její pohled padl na Jana, usmála se, jako by chtěla říci: Člověče, máme to ale mizerné tramvaje, že? Pán vedle Jana si četl v novinách, ani jednou neobrátil přeložený list. Čte tak pomalu, pomyslel si Jan, protože má před sebou dlouhou cestu a chce, aby mu noviny vystačily. Velice tlustá paní, jež měla vedle sebe černou nákupní tašku, se dívala z okna, necítila Janův pohled. To je matka, pomyslel si, hospodyně. Co v té tašce asi má?

Protože ve voze neseděl nikdo další, obrátily se Janovy oči zase k dívce. Ta opět neuhnula jeho pohledu a stále ještě se usmívala. Jestlipak by se na mě usmívala, kdyby věděla, odkud jedu? Když se přistihl při této otázce, popadl ho vztek na sebe sama a málem by sám k sobě hlasitě promluvil: Tohle věčné sebezpozorování, to analyzování a kritizování je tvoje neštěstí, Jene. Stojíš tím sám sobě v cestě a sám se přivedeš do maléru! Přestaň!

Když došel v myšlenkách až sem, vyhlédl z okna. Již delší dobu přišlo, dlažba

ulice se vlhce leskla. Pohled z okna mu ukázal ještě zřetelněji, jak pomalu vůz jede. Člověk by nejraději z vozu vyskočil a popostrkoval tramvaj kupředu, pomyslel si, mimovolně vstal a vyšel na plošinu. Když si to uvědomil, nechtěl se již vrátit do vozu. Na příští zastávce vystoupil, přestože to bylo od jeho bytu ještě daleko.

Mrholilo, ale Jan měl dojem, že cítí vlhkost na holém těle. Zrychlil krok a při chůzi si opakoval: Všechno dopadne dobře. Všichni vyvážneme!

Konečně dorazil do ulice, kde bydlel. Dlouhá cesta mu udělala dobře a cítil se odpočatý. Od doby, co se pustil do boje také proti tomuto režimu, se mu automaticky vybavovaly zkušenosti z německé okupace. Jako tehdy pokaždé se i nyní blížil ke svému domu po protější straně ulice, aby již zdaleka viděl na vchod. Předě dvěmi nikdo nestál. Bodejť! pomyslel si, vždycky stávají v průchodu nebo čekají v bytě.

Byl teď přesně naproti vchodu a pohlédl nahoru k prvnímu poschodí, k bytu matky Pollakové, v němž měl již dva roky pronajatý pokoj. Co to je? V pokoji matky Pollakové visel z pravého okna ručník. Vycítil, že tu je něco neobvyklého, ale vzápětí se mu vybavila asociace s něčím, co vyprávěla matka Pollaková. To je zřetelné znamení, nemůže domů. Čekají na něj v bytě a ručník říká: Zůstaň venku, nechod do domu!

Jan šel dál po protější straně ulice a na nejbližším nároží odbočil.

Kam? uvažoval. Za Němců bývalo na ulici bezpečno. Pouliční razie prováděli většinou s takovým randálem, že nebylo příliš obtížné se jim vyhnout. Ti dnešní ještě tak nepokročili, aby dělali pouliční razie. Nemají rádi pozdvižení a dávají přednost neviditelným metodám.

Jan se rozhlédl, byl ve Štefánikově, na Smíchově. Nesmím se odsud příliš vzdalit, abych byl ve správný čas před smíchovským farním kostelem, v devět ho-

din se tam mám setkat s Frantou. Kdybych jenom neměl u sebe revolver. Mohl bych ho nechat zmizet. Ale organizace má tak málo zbraní.

Ten ručník, přeskočily jeho myšlenky zpátky k bytu, byla náhoda; byt je čistý, a já tu nesmyslně pobíhám v mokru a zimě sem a tam. Náhle dostal nápad. Matka Pollaková má telefon. A s touto myšlenkou se Janovi spojila myšlenka na teplo a jídlo.

Nablízku byla malá kavárnička. Tam mohl přinejmenším dostat to, co se dnes prodávalo pod názvem káva a co byla, jako za nehlubší války, stará, nezměněná melta.

V jednom rohu bylo několik starých pánů ponořeno do tarokové partie. Jan se

usadil u sousedního stolu. Samozřejmě, meditoval, odvykli jsme si chodit do kavárny. Kavárny bývaly už za Němců prázdnými místy pro špicly. Teď je to zase tak.

Jan měl dobrý pocit; kavárenská vůně ho vždy potěšila. První doušek melty byl osvěžující. Teprve při druhém si člověk uvědomil, jaká nechutná břečka to je. Jan si zapálil cigaretu a rekonstruoval si onen roz-

hovor s matkou Pollakovou, který teď pro něj byl tak důležitý.

Matka Pollaková se z terezínského gheta vrátila do Prahy v květnu 1945. Kdyby se jí byl návrat podařil až později, nebylo by pro ni již tak snadné dostat zpátky svůj dřívější byt. Samotná žena pak už pětipokojový byt nedostala. Muselo pro ni být divné vrátit se do tohoto bytu, z něhož předtím celá rodina, muž, dcera a dva synové, jeden po druhém, museli putovat do koncentračních táborů. Matka Pollaková byla pořádkumilovná žena, mohla na bytovém úřadě svým starým přihlašovacím lístkem dokázat, že jí byt právem náleží, a tak nyní zase byla ve svém bytě. Chodila od jednoho kusu nábytku k druhému a všechno bylo jako dřív. Každou chvíli se mohly otevřít dveře a synové, muž i dcera by byli zase tady a život i byt by byl zase úplný.

Po jisté době se matka Pollaková cítila osamělá a vzala k sobě podnájemníky.

Emil Stumpp: Portrét F. Bruegela, 30. léta, Praha.

Tak tu byl stále někdo, s nímž se dalo promluvit, a taky bytový úřad již nemohl mít žádné námitky. Teď v bytě bydlely čtyři osoby. Tři nájemníci a matka Pollaková. Pokoj matky Pollakové byl salonem a jídelnou pro všechny; neboť matka Pollaková začala brzy svým podnájemníkům vařit, prát prádlo a velmi se s nimi přátelila. Byla pro všechny matka Pollaková. Telefon měla ze zvláštního důvodu. Matka Pollaková čekala. Třebaže její čekání trvalo nyní již čtvrtý rok, nebylo o nic méně toužebné než onoho prvního večera roku 1945, kdy byt z gruntu uklidila a řekla: „Teď můžou přijít domů. Dej Bůh, aby tu už brzy byli!“ Oni – to byl muž,

dcera, synové. „Až se můj muž, dcera a chlapi vrátí,“ říkávala paní Pollaková, „zajdou na Masarykově nádraží do telefonní budky, najdou v seznamu jméno Josefa Pollaková a zatelefonují. Můj muž vychovával děti k praktičnosti.“ Pro podnájemníky se telefon stal velkou výhodou, dodával jejich podnájemnické existenci jistý komfort. Ale kdykoli zazvonil, přispěchala k aparátu matka Pollaková, a pokaždé byla zklamána. Byla umělkyní v doufání a každému ze svých podnájemníků již nesčetněkrát vyprávěla, že po první světové válce se až do roku 1938 stále ještě vraceli váleční zajatci nebo pohřešovaní.

Jan myslel na tento telefon a na to, jak jeho samého matka Pollaková asi před měsícem přijala, když se pozdě večer vrátil domů: „Jene, nelíbíte se mi. Chodíte domů každý den pozdě večer. Je vám třicet a můžete si dělat, co chcete. Mohl byste běhat za děvčaty. Mohl byste chodit od vinárny k vinárně, mohl byste být posedlý karbanem a lajdačit – nic bych vám neřekla. Ale, Jene, já to znám od obou svých chlapců, dej Bůh, aby se brzy vrátili, vy nemáte nic s ženskými ani s pitím, ani s kartami. Vy jste už zase v politice, a to není nic dobrého.“

Na Janovo energické prohlášení, že s politikou nemá nic společného, zavrtěla hlavou: „Jste slušný člověk a neměl byste lhát. Podle vašeho telefonování, podle leckterých maličkostí jsem poznala, že jste zase v politice. Nebyl jste dost dlouho

na Pankráci? Kdyby byla Praha osvobozena o pár hodin později, byli by vám Němci ještě honem usekli hlavu. Nemáte toho dost? Podívejte se na tenhle byt. Takových musí být v Praze hodně. V tom

bytě jsme žili do čtyřicátého roku. Stačila jsem ještě zařídit, aby se sem nastěhovali Novákoví, víte, ze' toho velkého nožife na Václavském náměstí, s těmi bylo dohodnuto, že nám po válce všechno vrátí. Ale potom co parašutisti zabili Heydricha, zavřeli Němci nejdřív mladého, pak mladou, a za dva dny byli oba mrtví. Po Novákových dostal byt nějaký člověk od SS. Když jsem se v květnu pětáctýřicet vrátila, byl i ten pryč.“

Jan se při vzpomínce na ten rozhovor usmíval.

„Ano,“ řekla matka Pollaková, „když si moji chlapi začali s politikou, přesně tak jako teď vy, Jene, tak jsem jim vysvětlovala: Děti, od toho dejte ruce pryč. Jste dospělí, nemůžu vám poroučet, můžu vám jenom poradit. Kdyby na vás tady jednou čekali tajní, dám do okna znamení. Na to nedošlo. Policie přišla ve tři hodiny ráno a chlapece vytáhla z postele. Myslíte si, Jene, že ti dnešní nevědí, jak to má policie dělat? Ve tři ráno si pana Jana Horáka vyzvednou, a nikdo ho nezachrání. Já,“ pokračovala matka Pollaková, „chápu hodně z toho, co si asi myslíte, Jene. Neměl by konečně nastat klid? Má snad v bytě přetrvávat jenom nábytek, a ne lidé? Když necháme vládu na pokoji, sama vběhne do slepé uličky. To, co dělá, nemá rád nikdo.“

„Jakou moc jen měli Němci. Měl byste, Jene, vidět, jak si takový esesák v Terezíně vykračoval, všichni se před ním trásli, klaněli se před ním až k zemi, a když řekl: Polib zem přede mnou, všichni líbali zem! A pak jednoho dne v květnu, nebe bylo krásně modré, začalo hřmění, a žádný mrak v dohledu. Trest Boží! řekl osmdesátiletý rabín z Mukačeva: Konečně

promluvil Pán! Jméno jeho budiž pochváleno! Ale mladý Löw z Brna, mladý? Bylo mu dobře padesát, ale vedle rabína z Mukačeva byl každý mladý. Takže mladý Löw řekl: Rabi, to není hrom. To jsou kanony! Kanony! Jméno Hospodina, Pána našeho, budiž pochváleno! V ten den, Jene, jste měl esesáky vidět. Chodili kolem nás malí jako trpaslíci, jako kočky kolem horké kaše, a když museli něco říct někomu z nás, říkali „pane“ a „paní“, mírně jako beránci na pastvě. Velký Bože, děkuji ti, že jsem to mohla zažít: K večeru, už se stmívalo, bylo zase slyšet střelbu, a najednou se všichni vyhnuli do terezínských úzkých uliček a na náměstí, a byl tu tank, a Löw z Brna volal: Američani! a padl na kolena a všichni kolem něho také, a zpívali jsme naši hymnu. Odzpívali jsme jen první část, protože nás přemohl pláč.“

Jan se usmál: Teď jsem na matku Pollakovou myslel příliš. Ale pak se sám před sebou ospravedlnil, vždyť do tak dlouhého vyprávění matka Pollaková zabalila svou poznámku o znamení v okně. Mířila tou poznámkou na něho, nebo to byla pouhá vzpomínka jako vše ostatní u této paní, která žila jen ze vzpomínek? Jan musí zjistit, jestli je jeho byt čistý nebo ne.

V každém případě, řekl si, musím dodržet schůzku s Frantou v devět i schůzku s Antonínem. Pomyšlení na Antonína mu dodávalo sílu. Ten je z nás všech nejzkušenější. Jan ho znal ještě z odboje proti Němcům. Když mu zustane spojení s Antonínem, nic není ztraceno.

Posílen myšlenkou na Antonína zamířil k telefonu a vytočil číslo matky Pollakové: „Tady Dvořák,“ řekl, „můžu prosím mluvit s panem

Novákem, s panem Josefem Novákem?“ O několik vteřin později řekl: „Promiňte, to je mýlka!“

Odpověděl totiž cizí hlas: policejní agent, který přebíral všechny hovory a který jej, Jana Horáka, očekával. Ten hlas nemohl patřit nikomu jinému.

Jsem zase v ilegality, říkal si Jan v duchu, když se vracel k svému stolu, podruhé v ilegality.

Přeložil Jiří Stromšík.

Obálka českého vydání *Spiklenci*.

Obálka německého vydání z roku 1951.